

**Baden in Oostende: van gedoogbeleid tot witte olifant:
de opmerkelijke rol van het stadsbestuur
in het reguleren en stimuleren van het toerisme tijdens het interbellum**

door Sofie PYLYSER

Geef mij Oostende weer met avonden aan zee
waar wind steeds wind is en de regen nieuws komt geven
uit wat in 't westen leeft achter 't gordijn der ree
en mij van horizont en avontuur doet beven

Karel Jonckheere *Poëtische inventaris* (Amsterdam en Brussel 1972) 293.

Inleiding

Oostende, tot het midden van de negentiende eeuw nog een vissersdorp en handelshaven, ontwikkelde zich in honderd jaar tijd tot een mondain, toeristisch oord. Daar had de uit Engeland overgewaaide kuuroord- en badcultus alles mee te maken. Volgens Ben de Pater was het oorspronkelijke baden bestemd voor 'welgestelden die ziek zijn of zich dat inbeelden, en voor mensen die gezond willen blijven en denken dat een bad in zee bijdraagt aan genezing of behoud van gezondheid'⁽¹⁾. In deze omschrijving overweegt het medische motief, en oorspronkelijk gebeurde het baden ook op doktersadvies. Het medische aspect raakte echter al snel op de achtergrond en baden werd meer en meer een vrijetijdsverdrif voor de elite.

Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog werd Oostende inmiddels niet alleen bezocht door een internationaal en adellijk publiek. Al sinds het einde van de negentiende eeuw behoorde ook de kleine en gemiddelde burgerij tot het Oostendse *clientèle*. Vooral tijdens het interbellum verbreidde het *trickle-downeffect* zich verder tot de arbeidersklasse. Een aantal ontwikkelingen was cruciaal om dit proces te bevorderen. De eeuwwisseling was de periode bij uitstek waarin het sociale emancipatieproces zijn vruchten begon af te werpen. Heel wat nieuwe wetten stonden op til die de vrijetijdsbesteding van de lagere klasse danig beïnvloedden (2). In 1905 was er de Wet op de zondagsrust en vooral in het interbellum zette de tendens zich verder met in 1921 de Wet op de achturedag en in 1936 de Wet op de *congé payé*, die de arbeider recht gaf op zes dagen betaald verlof in een jaar. Waar in de negentiende eeuw de hoge kosten voor reizen, accommodatie en ontspanning een doeltreffende sociale filter vormden, was dit in het interbellum wel anders. Een belangrijke impuls kwam toen de Belgische Spoorwegen ervoor zorgden dat de derde klasse reiziger voor een prikje naar de kust kon reizen op zondag. Kunsthistoricus Karl Scheerlinck stelt dat de spoorwegverbinding die destijds aan de basis van het succes van Oostende lag, in het interbellum een bedreiging werd vanwege de komst van de vele dagjestoeristen (3). Hoewel we op het einde van het interbellum nog niet ten volle kunnen spreken van massatoerisme, was de eerste stap daartoe toch zeker gezet. In mijn onderzoek wil ik mij focussen op hoe de lokale bevolking op deze ontwikkelingen reageerde en wat de rol van het stadsbestuur in deze vroege vorm van massatoerisme was. Mijn probleemstelling luidt dan ook als volgt: 'In welke opzichten kwam het stadsbestuur van Oostende in haar beleid van stimuleren en reguleren van de badplaats tegemoet aan de belangen en de kritiek van de lokale bevolking tijdens het interbellum?'

De opkomst van de badcultuur is reeds uitvoerig en multidisciplinair bestudeerd in Engeland, Duitsland en Frankrijk (4). In België vinden we het gezaghebbende werk *Te kust en te*

kuur. *Badplaatsen en kuuroorden in België, 16de-20ste eeuw*, daterend uit 1986. Daarin wordt het kuren en de badcultuur in Spa en aan de Belgische kust vanaf het prille begin tot in de twintigste eeuw bestudeerd (5). Oostende komt vanzelfsprekend aan bod, maar is niet de voornaamste focus. Recentelijk verscheen ook het voortreffelijke werk *Koninginnen aan de Noordzee. Scheveningen, Oostende en de opkomst van de badcultuur rond 1900* (6). Zoals de titel laat vermoeden valt het accent op de steden Oostende en Scheveningen rond de eeuwwisseling. In de huidige wetenschappelijke literatuur is echter verrassend weinig te vinden over hoe het stadsbestuur van Oostende in de jaren na de Eerste Wereldoorlog omging met het baden als toeristische attractie en met de opkomst van het vroege massatoerisme. Ook vinden we bitter weinig informatie over de manier waarop de gewone Oostendenaar de opkomst van het toerisme ervoer en of en hoe hij of zij zich daardoor benadeeld zag.

Het interbellum is als afbakeningsperiode relevant: na de Eerste Wereldoorlog zorgden sociale wetten voor heel wat verbeteringen voor de arbeiders en dit liet zich goed voelen in het profiel van de toerist en in het aantal toeristen. Vanzelfsprekend zorgde de Tweede Wereldoorlog voor een (voorlopige) beëindiging van het bloeiende toerisme. Mijn onderzoek splits ik op in drie componenten. Allereerst focus ik mij op de regulerende functie van het stadsbestuur. Daarbij onderzoek ik onder meer of we kunnen spreken van een beschavingsoffensief in een tijd waarin de zeden en normen volop in beweging waren. In de tweede paragraaf neem ik de stimulerende functie van het stadsbestuur onder de loep. Hierbij heb ik vooral aandacht voor hoe de lokale Oostendenaar stond ten opzichte van het toerisme. In de derde paragraaf toon ik aan dat het investeringsbeleid van het stadsbestuur niet altijd even doordacht was en dat ze daarmee in meer en meer kringen van Oostendenaars voor ophef zorgde.

1. Hoe regulering en gedoogbeleid hand in hand gingen

In Engeland geraakte het baden al in de zeventiende eeuw in zwang. Een eeuw later was daar zelfs sprake van een echte kuurmanie. De Engelse mode waaide al snel naar Oostende over. Oostende had dan ook een belangrijke overvaarthaven waar toeristen uit Engeland aanmeerden om dan via het kanaal Oostende – Brugge verder het binnenland in te reizen (7). Hoewel Oostende een voorbeeld nam aan de Engelse badcultuur, eigende ze zich het baden op haar eigen manier toe. De fatsoensnormen lagen in Oostende namelijk net iets anders. Het belangrijkste verschil met de Engelse badsteden was het gemengd baden. In de Engelse badsteden was toen immers gemengd baden niet geoorloofd terwijl men daar in Oostende geen problemen in zag, meer nog, Oostende stelde het gemengd baden voor als een grote troef die van Oostende een ideaal vakantieoord maakte voor het hele gezin. Dat de fatsoensnormen in Oostende net iets anders lagen, blijkt ook uit het feit dat tot 1870 zelfs naakt baden – zij het niet gemengd – was toegestaan op het strand van Mariakerke, nabij Oostende. In de volksmond werd dit strand *Le Paradis* genoemd.

In het begin van het interbellum verliep het baden nog op een vergelijkbare manier als de voorgaande eeuw. Zo maakte men gebruik van badkoetsen of *strandcabines*, die men tegen betaling kon verkrijgen, om zich om te kleden. De badkoets werd in zee getrokken en vervolgens hielp een *maitre baigneur* de toerist in zee. Alle facetten van het baden werden nauwkeurig gereguleerd door het stadsbestuur, dat de baddienst elk jaar uitvoerig aan bod liet komen in de gemeenteraad. Het stadsbestuur bepaalde bijvoorbeeld de prijzen van de badkoetsen. In 1919 was de prijs voor een *cabine ordinaire*, een *cabine spéciale* en een *cabine de luxe* 0,75 frank en voor een *cabine réservée* 1,75 frank (8). Ook werden vaste plaatsen voor de tenten en de badkoetsen afgesproken. Het stadsbestuur stelde de *Vereenigde Commissies der Seizoendiensten en der Beheeren* aan om de praktische uitwerking van de baddiensten te regelen. Zij zorgden voor tal van zaken die een noodzaak waren om het comfort van de toerist te waarborgen: van een depot waar de toerist zijn of haar waardevolle spullen in bewaring kon geven tot de *trekdienst* van de badkoetsen (9). Vanaf 1925 werden de baddiensten in concessie gegeven, en besliste het stadsbestuur elk jaar over wie de

beste – meestal de goedkoopste – concessiehouders voor de verschillende diensten waren. De verkoop van *ijschocolade*, de *gemakhuisjes*, het leuren met suikergoed en *smoutballen*, de verkoop van *pomme-frites*, de verhuur van badkoetsen en stoelen, etc waren zaken die onder strikte opvolging van het stadsbestuur werden geregeld (10). Toen in 1934 het strand meer en meer overladen raakte met badkoetsen, waardoor het publiek in zijn bewegingsvrijheid gehinderd werd, besloot het stadsbestuur vaste *cabines* onder en tegen de dijk te bouwen. In toiletkamertjes variërend in prijsklasse van luxekamertjes naar derde klassekamertjes kon men zich aan- en ontkleden en er werden voet- en stortbaden ter beschikking gesteld (11). Eindelijk was het strand bevrijd van de badkoetsen die door paarden naar de zee werden getrokken. Het duurde overigens niet lang voor andere badsteden deze trend volgden.

Ongedwongen sfeer op het Oostendse strand (1937)

Tijdens het interbellum kwamen de normen en zeden in een stroomversnelling terecht. Rond de jaren twintig ontstond het zonnebaden, eerst bij de elite en later ook bij de lagere klassen. Dit zorgde ervoor dat het lichaam steeds meer ontbloot werd, zeker naar het einde van het interbellum toe. Het is geen toeval dat tijdens het interbellum het nauwaansluitende badpak werd uitgevonden (afb. 1). Als we in de gemeenteraadsverslagen op zoek gaan naar hoe de gemeenteraad stond ten opzichte van het zonnebaden als nieuwe mode, dan vinden we in het gemeenteraadsverslag van 1929 een heel interessante discussie terug. Oostende kreeg namelijk een brief van de burgemeester van de badstad Knokke waarin deze klaagde over de wel erg strenge aanpak door de politie, die niet zoals nu onder gezag stond van de burgemeester maar wel van de Procureur des Konings. De politie berispte namelijk menig toerist over de inbreuk op het artikel 385 van het Strafwetboek. In artikel 385 stond dat het verboden was na het baden op het strand te liggen om te zonnebaden. De burgemeester van Knokke wilde dat Oostende een brief schreef naar de Procureur des Konings om aan te sturen op een meer ‘soepele’ aanpak. Na heel wat discussie in de gemeenteraad, waaruit overigens bleek dat er inderdaad misbruiken waren, besloot het stadsbestuur toch tot het schrijven van een brief waarin de volgende inhoud opmerkelijk is:

‘Het clientèle in onze badplaats komt voornamelijk uit Duitsland, Holland en Engeland. Daar wordt het wel toegelaten vóór en na het baden in badkostuum op het strand te vertoeven;

heliotherapie is belangrijk en weldadig, als onovertreffbaar en radicaal middel in behandeling van zekere ziektes. De vreemdelingen zullen de stad verlaten als dat hier niet wordt toegelaten. Dat zou uiterst nadelig zijn voor onze lokale handel en nijverheid. (...) De wens wordt dus uitgedrukt om zonnebaden niet als inbreuk te zien van artikel 385' (12).

Hieruit blijkt dat het Oostendse stadsbestuur voorstander was van een gedoogbeleid. Daarin keek het stadsbestuur naar andere vooraanstaande internationale badsteden om beslissingen te treffen. Toch was de houding van het stadsbestuur dubbelzinnig, zoals blijkt uit het gemeenteraadsverslag van 1933. Daar vinden we namelijk een aantal verordeningen terug die het gedrag van de badgasten in goede banen moest leiden. Er was zowaar sprake van een beschavingsoffensief:

'Art.1: Zoo vóór, als na het bad, of tijdens alle sportoefeningen op het strand gehouden, zijn de baders verplicht alle gedragingen te vermijden, welke het publiek in zijn eerbaarheidsgevoelen kunnen krenken. Het is den baders verplicht op de dijken en op de wandelingen, in de duinen of op de openbare wegen in badpak te wandelen, tenzij ze daarover, een badmantel dragen.

Art. 2: Al de personen (...) zullen moeten gekleed zijn met een fatsoenlijk kostuum over de schouders vastgemaakt. De kostumen die de eerbaarheid zouden krenken, zijn streng verboden' (13).

Of de verordeningen werkelijk in de praktijk werden omgezet, is nog maar de vraag. In de katholieke kustkrant *De Duinengalm* van 23 september 1938 merken we dat de houding van de badgasten toch flink wat opschudding veroorzaakte bij de Oostendenaars.

'Er bestaat in Oostende een plaats die door alle Oostendsche ouders gekozen wordt als ideaal ontspanningsoord voor hun kroost, we bedoelen het Leopoldpark. Dit park is een ware levensbehoefte geworden sedert veel ouders het niet met hun geweten meer kunnen overeenbrengen hun kinderen te brengen naar het strand, dat nochtans voor iedereen is en voornamelijk voor de jeugd, doch door de laksheid van ons stadsbestuur tot een oord van verderf geworden is voor onze kinderen' (14).

De keuze voor een gedoogbeleid was enerzijds een aannemelijke keuze, gezien het belangrijk was de seizoensinkomsten te doen binnenvloeien. Verlies van *clientèle* door een te strikt beleid was nu eenmaal geen optie. Anderzijds veroorzaakte het stadsbestuur nogal wat ophef binnen een aantal lokale kringen.

Het reguleren stond in rechtstreeks verband met het stimuleren van toerisme. Dat bleek uit de keuze van een gedoogbeleid met betrekking tot het baden. Maar het reguleren hield een hele waaier van facetten in. Zo betekende het reguleren het creëren van een relaxte sfeer door al dan niet in te grijpen in het gedrag van de toerist, het waarborgen van de veiligheid, het zorgen voor alle comfort zoals gas, elektriciteit, water, riolering, transport, markten, etc. Al deze zaken samen bepaalden de identiteit van een badplaats. En deze identiteit bepaalde of de badplaats als aantrekkelijk werd ervaren of net niet (15) Het stadsbestuur zorgde steeds dat alle voorzieningen in orde waren in de Oostendse binnenstad. Regulering betekende ook een overzicht houden op het aantal toeristen dat in de stad verbleef en op het land of de streek waarvan zij afkomstig waren. De verblijven werden door het stadsbestuur in categorieën onderverdeeld. Hoe luxueuzer het verblijf, hoe meer belastingen werden geïnd (16). In de beginjaren van het interbellum leek het bijhouden van toeristengegevens nog te lukken, maar naarmate meer en meer toeristen toestroomden, bleek deze taak alsmear moeilijker. In een toeristische brochure uit vermoedelijk het laatste kwart van het interbellum vinden we cijfers terug van hoe Oostende in het seizoen groeide. De bevolking steeg in de zomer van 50.000 naar 200.000 inwoners. Dit zorgde ervoor dat het Oostendse stadsbestuur haar grip verloor op het massale aantal bezoekers(17). De controle op de *logementsboeken* faalde,

waardoor de stad erg veel verblijfstakingen misliep (18). Het innen van deze verblijfstakingen was een belangrijke inkomst voor Oostende en kon ervoor zorgen dat de lokale Oostendenaar iets minder belast werd. Dat Oostende hierop geen uitzondering was schrijft ook John K. Walton. Hij wijst erop dat in de meeste badsteden de cijfers verre van betrouwbaar waren (19).

De vroege opkomst van het massatoerisme zorgde voor nog meer problemen. Zo was het vervoer naar en in Oostende meer en meer een vast agendapunt in de gemeenteraadsverslagen tijdens het interbellum. Het aantal auto's, bussen en taxi's schoot de hoogte in en zorgde voor heel wat organisatorische en veiligheidsproblemen. Ook over parkeerplaatsen diende het stadsbestuur na te denken. In zijn toonaangevend werk *The British seaside: holidays and resorts in the twentieth century* haalt Walton tevens deze problemen aan: 'Parking at seaside resorts became an inter-war issue, and not only in the larger centres. The convenience of motorists (...) had to be weighed against problems of road safety and loss of amenity'. De Engelse badplaatsen stonden als trendsetters in de oplossing van het parkeerprobleem al een stukje verder dan de Belgische badsteden. Zo had Blackpool tegen 1939 een parking van meerdere verdiepingen met duizenden plaatsen voor auto's en 650 plaatsen voor autobussen (20)..

2. Tussen stimuleren van toerisme en belangenbehartiging van de Oostendenaar

In de vorige paragraaf stond de regulerende functie van het stadsbestuur centraal. In deze paragraaf komen we te weten hoe het stadsbestuur in haar stimuleren van het toerisme in aanvaring kwam met de lokale bevolking. Walton noemt het opmerkelijk dat de meeste Britse badsteden na de Eerste Wereldoorlog hun toeristische activiteiten hervatten als voordien (21). Ook in Oostende werd meteen na het einde van de Eerste Wereldoorlog in de gemeenteraad aangedrongen op het herstel van de belangrijke toeristische gebouwen zoals het Kursaal en de Schouwburg, en dat met het oog op het volgende seizoen (22). Het stadsbestuur werd hierin gesteund van hogerhand want er kwamen op nationaal niveau impulsen om het kusttoerisme opnieuw aan te zwengelen. *Le tribunal des dommages de guerre* was een speciale commissie opgericht om het herstel van de schade van de Eerste Wereldoorlog te helpen financieren door het toekennen van leningen aan de steden die dit nodig achtten. Kuststeden ontsnapten aan de plicht tot verdediging voor deze commissie en kregen zonder meer een lening, zo ook Oostende. De lening diende gebruikt te worden met oog op '*la remise en état de (le; SP) service balnéaire et l'avance à l'industrie*'. Echter, van investeren in de plaatselijke nijverheid kwam niets in huis want alle geld vloeyde naar de hoteleigenaars, om de schade aan hun hotel te herstellen. De belangrijkste doelstelling was het kunnen verschaffen van een slaapplek aan de toeristen en aldus het toerisme te doen heropleven.

Dat het Oostendse stadsbestuur hier veel kritiek mee oogstte onder de Oostendenaars heeft geen betoog. De lokale bevolking werd hier trouwens dubbel benadeeld. Ten eerste vloeyde geen geld naar de plaatselijke nijverheid en ten tweede kon men ook niet verhelpen aan het herstel van de stad want zonder geldelijke steun kon men geen materiaal aankopen dat noodzakelijk was om Oostende opnieuw op te bouwen (23). Bovendien deed het stadsbestuur beroep op mensen van buiten Oostende om de stad opnieuw op te bouwen, wat op stevige ergernis kon rekenen.

De Eerste Wereldoorlog had natuurlijk het toeristische leven zware schade toegebracht. De Pater beschrijft het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog als desastreus en spreekt over 'de leegloop van Oostende' (24). Toch was er ook een positieve zijde aan de medaille. Na de Eerste Wereldoorlog kwam namelijk een toestroom van toeristen op gang die het slagveld van de Eerste Wereldoorlog kwamen bezichtigen. Naast Ieper en Diksmuide bezochten ze ook Oostende. Het Oostendse stadsbestuur speelde hier heel handig op in, zo blijkt uit een niet gedateerde toeristische brochure (hoogstwaarschijnlijk uit het laatste kwart van het interbellum) waar op de voorkaft de volgende troeven staan:

'Zomerverblijf van de Koninklijke Familie
Thermale Badinrichting
Thermenpaleis
Minerale Bronnen
Frontuitstapjes' (25)

Ook het feit dat Oostende het zomerverblijf was van de koninklijke familie werd hier als troef uitgespeeld. De elite nam de levensstijl van de koninklijke familie over, en zo kunnen we een *trickle-downeffect* waarnemen dat zich vooral tijdens het interbellum ook tot de arbeidersklasse verbreidde.

Walton wijst op het belang van het stadsbestuur in het subsidiëren in publiciteit voor de badstad in zijn geheel, in tegenstelling tot de publiciteit van bedrijven die enkel hun eigen onderneming in de verf zetten (26). Dat Oostende dit begrepen had, blijkt uit alle gemeenteraadsverslagen van het interbellum, waar we talloze publiciteitsinitiatieven terugvinden. Niet enkel in België werd publiciteit gevoerd, maar ook en zelfs meer op de internationale markt. Zo werden meertalige toeristische brochures gedrukt en werd er publiciteit in kranten in landen over heel de wereld gemaakt. Het stadsbestuur besteedde de publiciteitsopdrachten uit aan gespecialiseerde firma's om via plakbrieven en affiches Oostende op de internationale kaart te zetten. Ook de spoorwegmaatschappijen hadden van oudsher een belangrijk aandeel in het voeren van publiciteit. Naast plakbrieven en affiches dienden ook almanakken, reclameborden en reisgidsen ervoor te zorgen dat de toerist Oostende zou bezoeken. Het beeld van een baadster met op de achtergrond de badplaats (afb. 2) vinden we in menig publiciteitsaffiche terug. Hierin liet Oostende zich overigens inspireren door de Franse publiciteitscampagnes en niet door de Engelse publiciteitscampagnes, waarin steeds fatsoenlijke voorstellingen voorop stonden (27). Ook werd de nadruk gelegd op het kindvriendelijke karakter van Oostende. De invloed van de moderniteit was merkbaar in de manier van publiciteit voeren. Zo werden moderne media, zoals bijvoorbeeld film, ingezet om Oostende in de kijker te zetten.

Opvallend is dat Oostende in haar publiciteitscampagnes steeds probeerde in te spelen op de actuele situatie van toen, zo blijkt uit het gemeenteraadsverslag van 1922. Hierin werd geklaagd dat klanten wegtrrokken uit Oostende, om in het zuiden van Frankrijk hun jaarlijkse vakantie te nemen. Het Oostendse stadsbestuur reageerde met het maken van publiciteit in het zuiden van Frankrijk, om zodoende de toerist terug te lokken naar Oostende (28). Hierbij zien we trouwens dat reeds in 1922 toeristen uit Oostende wegtrrokken. We kunnen veronderstellen dat dit de meer gegoede klasse was, aangezien een reis naar het buitenland niet voor iedereen weggelegd was. Distinctiedrang speelde voor deze elitetoerist een grote rol. Oostende werd namelijk meer en meer overspoeld door de 'lagere klassen' en dat waren nu net niet de kringen waarmee de elitetoerist wou geassocieerd worden (29). Waar men vanuit het stadsbestuur in het begin van het interbellum hier misschien wat onwennig tegenover stond, was dit naar het einde van het interbellum toe wel anders. In het gemeenteraadsverslag van 1939 lezen we 'We moeten zooveel mogelijk ook de nederige middenklasse naar ons strand lokken'. Het stadsbestuur wou vooral dat het toerisme opbracht en dat er zoveel mogelijk toeristen Oostende bezochten. De tijd dat enkel de elite welkom was, was lang voorbij (30).

Het stimuleren van het toerisme hield niet alleen verband met publiciteit maken. Het was al even belangrijk om de toeristen die naar Oostende kwamen tevreden te stellen en ze als vast *clientèle* te behouden. Zo deed het Oostendse stadsbestuur er alles aan om de binnenstad zoveel mogelijk in orde te maken voor de komst van de toeristen in het seizoen. Het stadsbestuur investeerde in een variëteit van zaken zoals het onderhoud van de stedelijke gebouwen, het Kursaal, de Schouwburg, feesten, beplantingen, reinigingsdienst, brandweer en politie (31). Deze zaken, alsook de publiciteit voor de 'Koningin der Badsteden', kostten natuurlijk allemaal handenvol geld, met name belastinggeld. Net dit zorgde voor nogal wat wrevel bij de gewone Oostendenaars, die immers evenveel belastingen dienden te betalen als de vaak meer gefortuneerde toerist. Over bijvoorbeeld het inrichten van feesten werd de volgende klacht geuit:

'(...) juist diegenen die er bijzonder veel voordeel uittrekken (betalen; SP) er niet genoeg voor (...). In de begroting van stad (sic) is er een som voorzien van 1 800.000 fr voor feesten; dat maakt 2.000 fr per gezin, en 400 fr per inwoner. Het is ontegensprekelijk dat al de inwoners niet denzelfden intrest hebben bij het inrichten der feesten en het zou dus maar redelijk zijn dat zij, die er het meeste voordeel uit trekken, ook het meest bijdragen' (32).

Bovendien was het vaak zo dat de Oostendenaars, inmiddels verdreven naar de *werkmanskwartieren*, van deze zaken niet konden meegenieten. Meer nog, heel vaak waren de elementaire basisvoorzieningen in deze *werkmanskwartieren* niet eens in orde. Bestratingswerken, riolering, verlichting, etc in de buitenwijken werden verwaarloosd en golden niet als prioriteit voor het stadsbestuur. Bovendien concentreerde Oostende zich voornamelijk op de seizoensactiviteit en niet op de plaatselijke nijverheden zoals de visnijverheid en de scheepsbouw. Voor de bouw en het onderhoud van seizoensgebonden gebouwen werd geen beroep gedaan op Oostendse bedrijven (33). Er was dan ook veel werkloosheid bij de Oostendse bevolking.

De tegenstelling tussen de veelal armere Oostendenaar en de vaak rijke toerist wekte regelmatig ongenoegen. In *De Duinengalm* van 11 augustus 1922 is er kritiek op *vreemdelingen* die ongelofelijke sommen voor hun plezier besteedden terwijl de grote meerderheid in Oostende niet

genoeg wint met 'van den morgen tot den avond te wroeten, om behoorlijk met vrouw en kinderen te leven' (34). Veel jongeren trokken ook weg uit Oostende naar Congo omdat ze daar een betere toekomst zagen. Volgens de lokale bevolking deed het Oostendse stadsbestuur aan deze misstanden niets, terwijl er voor de seizoensgebonden activiteiten altijd geld was (35). In het gemeenteraadsverslag van 1925 vinden we een discussie tussen twee gemeenteraadsleden die typerend is:

'M. Van Vlaenderen: (...) Voeg daarbij een klein kapitaal en daarmee kunt gij een ouderlingen gesticht oprichten. (...) Het is zoo groot niet, het kapitaal dat daarvoor aangewend (sic) en het beloopt zeker en vast nog niet zooveel dan al de toelagen die gij geeft voor feesten en ruchtbaarheid (publiciteit; SP).

M. Laroye: Dat brengt op, terwijl uw oudmannenhuis geld zou kosten.

M. Van Vlaenderen: De groote paardenwedstrijd kost meer dan wat het oud mannenhuis zou kosten.

M. Laroye: Wanneer wij geld zullen te veel hebben, zullen wij er wel voor zorgen, M. Van Vlaenderen, maar nu is het niet mogelijk' (36).

Zoals deze discussie staan er honderden woordenwisselingen in de gemeenteraadsverslagen tijdens het interbellum. Steeds werd het stadsbestuur verweten dat ze te veel investeerde in het toerisme en te weinig in de basisvoorzieningen in de *werkmanskwartieren*, in sociale voorzieningen (zoals het *oudmannenhuis* en het *weezenhuis*) en in lokale nijverheden. Toch moeten we de kritiek wat nuanceren. Het stadsbestuur was er natuurlijk van overtuigd dat de seizoensactiviteiten geld in het laatje zouden brengen om vervolgens aan de lokale eisen te voldoen. Dat hierbij het prestige van de 'Koningin der Badsteden' verhoogde was mooi meegenomen en speelde ongetwijfeld ook een rol. Het stadsbestuur zorgde er overigens wel voor dat de basisvoorzieningen zoals riolering, verlichting en bestrating in de *werkmanskwartieren* stilaan in orde kwamen naar het einde van het interbellum toe, maar daar had de lokale bevolking wel tien tot vijftien jaar moeten op wachten. Voor de seizoensactiviteiten werd wel altijd onmiddellijk geld vrijgemaakt. Ook merken we naar het einde van het interbellum toe een voorzichtige tendens van het stadsbestuur om tegemoet te komen aan de eisen van bepaalde sectoren. Zo investeerde het stadsbestuur bijvoorbeeld meer en meer in het visserijwezen.

3. Het Badpaleis: de witte olifant van Oostende

De jaren twintig waren voor veel hoteleigenaars een gouden tijd. Op het einde van de jaren twintig en vooral in de jaren dertig sloeg dit succesverhaal voor velen om. De wereldwijde crisis liet zich immers ook in Oostende voelen. Het toerisme kreeg rake klappen, wat ook logisch is aangezien reizen het eerste was waar men op bespaarde wanneer het wat moeilijker ging. Het sociale toerisme geraakte in zwang, gestimuleerd door de vakbonden, de ziekenfondsen en de overheid. Deze laatste zag het als haar taak om de arbeiders weg te houden van de kroeg en de duivenmelkerij en promootte het sociale toerisme in het kader van een beschavingsoffensief. Zo kwam het dat door de oprichting van sanatoria en campings een verblijf in hotels en pensions overbodig werd. Daarbij kwam dat toeristen niet meer zolang in één enkele badplaats verbleven want door de komst van de auto was men nu veel mobieler en aldus spreidde men de vakantietijd over verschillende verblijfplaatsen (37). De democratisering van het toerisme bracht tevens met zich mee dat rijken Oostende inruilden voor het buitenland, zoals in de vorige paragraaf reeds duidelijk werd.

Tijdens deze crisisjaren zocht het stadsbestuur koortsachtig naar manieren om het toerisme in Oostende op peil te houden. Andere badsteden hield ze steeds argwanend in het oog want

Oostende mocht vooral voor hen niet onderdoen. Bovendien zocht het stadsbestuur nu een manier om ook in het winterseizoen de inkomsten te doen binnenvloeien. De bouw van een Badpaleis, waarover al jaren gesproken werd, zou de ideale manier zijn om Oostende in de kijker te zetten en ook in het winterseizoen de badstad aantrekkelijk te maken. Leopold II had in zijn erfenis voorzien dat een bedrag van 5,5 miljoen frank zou dienen voor de bouw van een thermaal centrum, dat Oostende definitief op de wereldkaart zou zetten. In het gemeenteraadsverslag van 1928 lezen we dat de toekomst van de stad van de bouw van een Badpaleis afhing (38). Het stadsbestuur hakte de knoop door en besliste om boringen te doen om te testen of een thermale bron aanwezig was. Toen deze bron gevonden was, ging alles in een stroomversnelling. Het voorstel van de Parijse architecten Flegenheimer, Bard, Garella en de Oostendse architect Daniels werd gekozen en de bouw van het Badpaleis (afb. 4) kon beginnen. De locatie op en tegen de Koninklijke Gaanderijen zorgde voor nogal wat tegenstand aangezien deze Koninklijke Gaanderijen hun esthetiek verloren door de komst van het Badpaleis. Desalniettemin ging de bouw door. De buitenkant van het Badpaleis werd in neoclassicistische stijl opgetrokken en het interieur werd uitgevoerd in de stijl van het art deco. Het Badpaleis omvatte een Grand Hôtel, een zwembad en een thermaal instituut (39). Het geheel, zo werd op voorhand beslist, zou niet meer kosten dan 13,2 miljoen frank. Ook zou het Badpaleis een 'uitsluitend wetenschappelijk en geneeskundig karakter' hebben. Het was dus niet de bedoeling om het Grand Hôtel, behorende tot het Badpaleis, voor toeristen open te stellen. Enkel de *curisten* zouden er kunnen verblijven (40). Dat Oostende erg veel belang hechtte aan het nieuwe Badpaleis blijkt uit de titel van een krantenartikel uit de *Gazet van Oostende* van 12 mei 1933: 'Moet Oostende herdoopt worden? Koningin der Badsteden of Oostende-Bronnen'. Het Oostende stadsbestuur twijfelde eraan om de titel van Oostende als 'Koningin der Badsteden' te veranderen naar 'Oostende-Bronnen', naar analogie van Baden in Zuid-Duitsland die haar naam veranderde in Baden-Baden om het thermale karakter te benadrukken (41). Op 28 juni 1933 vond de plechtige inwijding plaats, in aanwezigheid van koning Albert I, koningin Elisabeth en vele afgevaardigden uit heel de wereld. In een Engelstalige toeristische brochure van het jaar 1938-1939 vinden we wat het Badpaleis zo allemaal bood.

'THERMAL PALACE: A magnificent Palace constructed in the Sea front, in the Royal Galleries. A CENTRE UNIQUE IN EUROPE for the application of every form of Hydrotherapeutic cures. Hot and cold Sea Baths. Showers (sea water spring and fresh water). Under water Massage. Swimming Bath 30 yards x 14 yards, sea water renewed daily. Hammam – Steam and Carbo-Gaseous baths. Fango-therapy. THERMO – THERAPY – ACTINO – THERAPY ELECTRO – THERAPY – HELIO – THERAPY The Thermal Palace is open all year' (42).

Voor de laatste zin uit dit citaat was waar het stadsbestuur zo vurig op hoopte. Oostende zou door de komst van het Badpaleis niet meer afhankelijk zijn van de seizoenen, maar zou het hele jaar door vaste inkomsten kunnen verwerven.

Afb. 3: De voorkant van het Badpaleis

De begroting van het Badpaleis, die een som van 13,2 miljoen frank voorzag, bleek achteraf gezien niet realistisch te zijn. Het Badpaleis kostte in totaal veertig miljoen frank, onderhoud en herstellingen na de voltooiing niet meegerekend. Bovendien besliste het Oostendse stadsbestuur om het failliete Palace Hôtel over te nemen, die nog eens veertig miljoen kostte. Voor deze zware kosten diende het stadsbestuur te lenen. Deze lening, samen met de zware intrestlast ervan, kwamen natuurlijk op het hoofd van de belastingbetaler terecht. Telkens wanneer het stadsbestuur de belastingen wou opdrijven, stuitte dit dan ook op flink wat kritiek van de lokale bevolking, die het in de barre jaren dertig al heel moeilijk had. Wanneer men bijvoorbeeld in 1933 de prijs van het water wou verhogen, dan werden in de gemeenteraad de woorden 'de afgrond van het Badpaleis' geroepen, wat weinig aan de verbeelding overlaat (43). Het stadsbestuur verdedigde zich met de stelling dat het Badpaleis voor werkgelegenheid zorgde, wat natuurlijk terecht was. Echter, eens het Badpaleis er stond hield de werkgelegenheid, die voortvloeide uit de bouw ervan, ook weer op. Voor een nieuwe stroom van toeristen of een opleving van het winterseizoen zorgde het Badpaleis niet. Meer nog, al vlug bleek dat 'de parel aan de kroon van de Koningin der Badsteden' zelfs niet eens opracht. In de gemeenteraad van 1937 staan verlieslatende cijfers (afb. 4), maar bleef men desalniettemin positief en hoopvol over de toekomst (44).

Rekening 1935	Begroting 1936	Begroting 1937	
1.063.251,75	1.026.785,00	1.202.593,25	Uitgaven
853.486,95	885.000,00	1.118.636,10	Ontvangsten
<hr/>	<hr/>	<hr/>	
— 209.764,80	— 141.785,00	— 83.957,15	Mali.

Afb. 4: Tabel met begrotingscijfers uit het gemeenteraadsverslag van 1937

Ondanks het positivisme bleven de cijfers in dalende lijn gaan. In *De Duinengalm* van 1939 sprak men zelfs al van een verlies van 600 000 frank (45). Het Badpaleis werd dan ook door de Oostendenaars spottend 'de witte olifant' genoemd. Het elitetoerisme met het bijhorende dure kuren was een voorbijgestreefde mode in Oostende. De gegoede klasse reisde niet langer in eigen land, maar trok naar mondaine oorden in het buitenland. Het kuren op zich was al lang geen publiekstrekker meer. In tegenstelling tot de negentiende eeuw waarin het kuren een ware lokvogel was, was ze in het interbellum een randverschijnsel geworden in een brede waaier van ontspanningsmogelijkheden.

Met de investering in het verlieslatende Badpaleis had het Oostendse stadsbestuur zich heel wat klachten op de nek gehaald. Uit zowat alle hoeken van Oostende kwamen klachten over de zware belastingdruk. Daarnaast kwamen ook klachten van een tot nu toe onbenadeelde groep. In *De Duinengalm* van 27 mei 1938 vinden we de volgende veelzeggende titel van een krantenartikel:

'Zal het hotel van Badpaleis geleidelijk omgezet worden in een hotel voor curisten?

Of

Zal het hotel van het Badpaleis een haard van concurrentie blijven voor de hoteliers en pensionhouders onzer stad?' (46).

Hieruit blijkt dat van de oorspronkelijke goede voornemens van het stadsbestuur om het Grand Hôtel van het Badpaleis enkel open te stellen voor *curisten* niets terecht kwam. Samen met het Palace Hôtel betekende het Grand Hôtel een flinke concurrentie voor de andere hoteliers en pensionhouders. Deze twee hotels onder beheer van het stadsbestuur konden dan ook comfort aanbieden aan de toeristen voor een veel goedkopere prijs dan de andere hotels en pensions. Ze kregen namelijk allerlei gunstige voorwaarden zoals 'geen pacht, linnen, zilverwerk, meubilering door de stad geleverd, (...)' (47) De andere hotels dienden deze zaken zelf te bekostigen. Deze situatie van oneerlijke concurrentie zette veel kwaad bloed bij de Oostendse hoteliers en pensioneigenaars. Hun zaken liepen leeg en aldus waren ze verplicht ook hun prijzen te doen dalen. De zware belastingen zorgden ook voor flink wat wrevel bij een aantal andere groepen Oostendenaars. Vishandelaars, reders, handelaars maar ook werkmanslieden dienden te betalen voor de beslissingen van het stadsbestuur, die maar niet rendeerden. Dat het stadsbestuur zich wel bewust was van dit ongenoegen bleek uit het voorzichtige voorstel om de eigendommen misschien te verkopen. Maar deze suggestie mocht niet baten want dan zou het prestige van Oostende immers in het gedrang komen (48). In 1939 investeerde het stadsbestuur nog meer, ditmaal in een wetenschappelijk laboratorium verbonden aan het Badpaleis. Het is duidelijk dat het stadsbestuur zich door heel dit debacle niet bepaald populair maakte.

Conclusie

Na de Eerste Wereldoorlog leek Oostende al vlug haar normale seizoenactiviteiten te hervatten. Het Oostendse stadsbestuur ontwikkelde zich in de loop van het interbellum tot meester in het reguleren en stimuleren van het toerisme. Toch kunnen we besluiten dat het beleid van het stadsbestuur op verschillende vlakken ambivalent was. Naar het einde van het interbellum toe merkte het stadsbestuur dat het geen sinecure was om een stevige grip te houden op het toeristische gebeuren. Wanneer het bijvoorbeeld ging om de aantallen toeristen bijhouden om verblijfstaksen te kunnen innen, dan was zo'n stevige grip wel nodig. Zo niet betekende dit inkomensverlies voor de stad en onrechtstreeks ook voor haar bewoners. Anderzijds vond het stadsbestuur het niet altijd noodzakelijk om in te grijpen. Wanneer het bijvoorbeeld over de zeden van haar toeristen tijdens het baden ging hekelde ze de manier waarop de politie ingreep. Het stadsbestuur vreesde namelijk dat de toeristen andere oorden zouden opzoeken. Een gedoogbeleid leek de oplossing. Dat ze daarmee de lokale bevolking op stang joeg, kon het stadsbestuur weinig schelen. Een enkele keer vonden we een kleine poging tot een beschavingsoffensief, dat echter op niets uitdraaide. Hier

dienen we de twee kanten van het verhaal te laten zien. Het was namelijk noodzakelijk dat Oostende mee ging met haar tijd. Het was inderdaad zo: als de toerist in andere badsteden haar zin mocht doen en in Oostende niet, dat Oostende al snel zou leeglopen dus in die zin had het stadsbestuur honderd procent gelijk in haar beslissing. De lokale hoteliers en handelaars voeren immers wel bij een gebrek aan een beschavingsoffensief.

Een tweede reden om het beleid van het stadsbestuur ambivalent te noemen is de volgende. Het stadsbestuur had steeds veel aandacht voor de verfraaiing en de voorzieningen in het toeristische centrum van Oostende. De buitenwijken of *werkman kwartieren* echter werden verwaarloosd en kregen vaak niet eens de essentiële voorzieningen. Er ontstond dan ook een schril contrast tussen het riante centrum van Oostende en de armzalige buitenwijken. Nochtans betaalden de Oostendenaars evenveel belastingen als degenen die in het centrum vertoefden. Ook sociale voorzieningen zoals een *oudemannenhuis* en een *weezenhuis* stonden onderaan op de prioriteitenlijst van het stadsbestuur. Ze brachten namelijk geen geld op. Dit wekte uiteraard wrevel op bij de Oostendenaars. Natuurlijk wou het stadsbestuur dat Oostende aantrekkelijk voor de dag kwam want dit had een rechtstreekse invloed op het prestige en de identiteit van de stad, die onontbeerlijk waren voor de inkomsten van hoteliers en handelaars. Er was dus wel een gedegen motivatie voor de 'prioriteitenlijst'. Het gebrek aan investeringen in de eigen nijverheid op momenten dat het noodzakelijk was, was echter minder goed te praten. Later in het interbellum merken we wel een behoedzame trend dat aan eisen van sommige Oostendse nijverheidssectoren werd tegemoet gekomen.

Met de investering in het Badpaleis wou het stadsbestuur het toerisme in het winterseizoen aanwakkeren om Oostende op de wereldkaart te zetten. Grote leningen waren nodig om de bouw van het Badpaleis te bewerkstelligen. Kosten noch moeite werden gespaard. De belastingbetaler kreeg het zwaar te verduren en schuwde de kritiek niet. Niets nieuws onder de zon, want sinds jaar en dag betaalde de Oostendenaar voor de luxe en voorzieningen van de toerist, zij het misschien niet in die mate. Echter, het Badpaleis bleek al zeer snel verlieslatend en net dat brak natuurlijk zuur op. Bovendien werd nu ook de groep hoteliers en pensionhouders benadeeld. Zij moesten namelijk hun prijzen verlagen om de concurrentie met de gemeentelijke hotels aan te gaan. Dat het Badpaleis op een flop zou uitdraaien kon het stadsbestuur op voorhand niet weten. Maar ook na jaren van verlieslatende cijfers bleef het stadsbestuur hardnekkig vasthouden aan investeren in het Badpaleis. Ook hier vinden we dus een ambivalente houding waarin het stadsbestuur wilde blijven vasthouden aan het nog steeds prestigieuze imago van de Koningin der Badsteden, waarin het Badpaleis de parel was. Dat dit een voorbijgestreefd ideaal was, bleek het stadsbestuur niet ten volle te beseffen. Elke stad krijgt vanzelfsprekend te maken met eisen en kritiek van lokale belangengroepen, maar het Oostendse stadsbestuur stond voor een bijzondere uitdaging: ze moest namelijk steeds de belangen van de Oostendse bevolking afwegen tegenover het hooghouden van het prestige van haar stad. Dit was geen sinecure, zoals dit onderzoek aantoonde. De Tweede Wereldoorlog betekende het voorlopige einde van het toerisme in Oostende. Na de oorlog zou het massatoerisme volledig doorbreken. Dit roept de vraag op of het stadsbestuur op hetzelfde elan zou blijven doorgaan in haar beleid als voorheen.

Verwijzingen

- (1) Ben de Pater, 'Scheveningen: tussen aristocratische allure en volkse voorzieningen' in: B. de Pater en T. Sintobin (red.), *Koninginnen aan de Noordzee. Scheveningen, Oostende en de opkomst van de badcultuur rond 1900* (Hilversum 2013) 29-48, aldaar 32.
- (2) Gita Deneckere, *1900: België op het breukvlak van twee eeuwen* (Tielt 2006) 7.
- (3) Karl Scheerlinck, *Afficheskunst aan zee, 1887-1970. Een eeuw Belgische kustaffiches* (Brugge 2003) 67.

- (4) Jan-Hein Furnée, *Plaatsen van beschaafd vertier. Standsbefef en stedelijke cultuur in Den Haag, 1850-1890* (Amsterdam 2012) 605.
- (5) Ronny Gobyn (red.), *Te kust en te kuur. Badplaatsen en kuuroorden in België, 16de – 20ste eeuw* (Brussel 1987).
- (6) Ben De Pater en T. Sintobin (red.), *Koninginnen aan de Noordzee. Scheveningen, Oostende en de opkomst van de badcultuur rond 1900* (Hilversum 2013).
- (7) Ronny Gobyn, 'Kuuroorden en badplaatsen in België, 16de-20ste eeuw', in: R. Gobyn (red.), *Te kust en te kuur. Badplaatsen en kuuroorden in België, 16de – 20ste eeuw* (Brussel 1987) 9-67, aldaar 28.
- (8) Bulletin communal, notulen van de gemeenteraad, 1919, A.1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1919, inv.nr. BE/SAO/SAR012/1919, f. 210.
- (9) Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1922, A.1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1922, inv.nr. BE/SAO/SAR012/1922, f. 3-4.
- (10) Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1929, A.1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1929, arch.nr. BE/SAO/SAR012/1929, 153-154.
- (11) Oostende, koningin der badsteden: portiek der solarium (1938 of 1939), Bewaarfonds Ostendiana, inv. nr. O 305 15.
- (12) Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1929, f. 173-177.
- (13) Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1933, A.1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1933, inv.nr. BE/SAO/SAR012/1933, f. 374.
- (14) De Duinengalm, 23 september 1938, god.biboostende.be (geraadpleegd op 18 november 2013).
- (15) John K. Walton, *The British seaside. Holidays and resorts in the twentieth century* (Manchester en New York 2000) 170.
- (16) Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1923, A.1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1923, inv.nr. BE/SAO/SAR012/1923, f. 292.
- (17) Oostende België, de koningin der badsteden, kuurcentrum, zomerverblijf van de Koninklijke familie, thermpaleis, frontuitstapjes (s.a.), Bewaarfonds Ostendiana, inv. nr. OS1574728.
- (18) Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1937, A.1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1937, inv.nr. BE/SAO/SAR012/1937, f. 46-47.
- (19) John K. Walton, J. K., 'Seaside tourism in Europe: Business, urban and comparative history', *Business history*, Vol. 53, nr. 6 (oktober 2011) 900-916, 907.
- (20) Walton, *The British seaside*, 80-81.
- (21) Ibidem, 170.
- (22) Bulletin communal, notulen van de gemeenteraad, 1918, A.1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1918, inv.nr. BE/SAO/SAR012/1918, f. 242.
- (23) Bulletin communal, notulen van de gemeenteraad, 1919, f. 66-70 en f. 121.
- (24) Ben de Pater, 'Scheveningen: tussen aristocratische allure en volkse voorzieningen', in: B. de Pater en T. Sintobin (red.), *Koninginnen aan de Noordzee. Scheveningen, Oostende en de opkomst van de badcultuur rond 1900* (Hilversum 2013) 29-48, aldaar 42-43.
- (25) Oostende België, koningin der badsteden, zomerverblijf van de Koninklijke familie, thermale badinrichting, Thermpaleis, minerale bronnen, frontuitstapjes, seizoen mei-oktober (s.a.), Bewaarfonds Ostendiana, inv. nr. O 305 27.
- (26) Walton, *The British seaside*, 170.
- (27) Scheerlinck, *Afficheskunst aan zee, 1887-1970*, 10-11 en 14-15.
- (28) Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1922, A.1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1922, inv.nr. BE/SAO/SAR012/1922, f. 405.
- (29) Pierre Bourdieu, 'Distinction. A social critique of the judgement of taste', in: Inklaar, F., cursus *Volop vertier! Vrije tijd en stedelijke cultuur 1870-2010, deel 3: Theoretische artikelen* (Heerlen 2012) 31-43.
- (30) Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1939, A.1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1939, inv. nr. BE/SAO/SAR012/1939, f. 222 en f. 248.

- (31) Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1927, A.1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1927, inv.nr. BE/SAO/SAR012/1927, f. 187-189.
- (32) Ibidem, f. 180-181.
- (33) Ibidem, f. 139.
- (34) De Duinengalm, 11 augustus 1922, god.biboostende.be (geraadpleegd op 16 november 2013).
- (35) Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1923, f. 163, f. 166-167 en f. 328.
- (36) Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1925, A.1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1925, inv.nr. BE/SAO/SAR012/1925, f. 89.
- (37) Marc Constandt, 'De hotels aan de Belgische kust', in: R. Gobyn (red.), *Te kust en te kuur. Badplaatsen en kuuroorden in België, 16de – 20ste eeuw* (Brussel 1987) 111-119, aldaar 117-118.
- (38) Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1929, f. 242.
- (39) Régis Benoit en J. Geuvens, *Palais des Thermes. Het Badenpaleis* (Oostende 2007) 18-20; N. Hostyn, 'Oostende architectural: vanaf het begin van de kuurstad tot het Thermenhotel', *Vlaanderen. Jaargang 50* (2001) 142-151, aldaar 144.
- (40) Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1932, A.1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1932, inv.nr. BE/SAO/SAR012/1932, f. 140-143.
- (41) De Gazet van Oostende, 12 mei 1933 en 30 juni 1933, god.biboostende.be (geraadpleegd op 1 december 2013).
- (42) Ostend Belgium: summer residence of the Belgian royal family, the queen of watering places, centre for thermal cures, (s.n. 1937), Bewaarfonds Ostendiana, inv. nr. 0 393 8.
- (43) Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1933, f. 30.
- (44) Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1937, f. 53.
- (45) De Duinengalm, 2 juni 1939, god.biboostende.be (geraadpleegd op 2 december 2013).
- (46) De Duinengalm, 27 mei 1938, god.biboostende.be (geraadpleegd op 3 december 2013).
- (47) Ibidem (geraadpleegd op 2 december 2013).
- (48) Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1938, A.1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1938, inv.nr. BE/SAO/SAR012/1938, f. 158-165

Geraadpleegde primaire bronnen

A. Gemeenteraadsverslagen

- Bulletin communal, notulen van de gemeenteraad, 1918, A. 1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1918, inv. nr. BE/SAO/SAR012/1918.
- Bulletin communal, notulen van de gemeenteraad, 1919, A. 1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1919, inv. nr. BE/SAO/SAR012/1919.
- Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1920, A. 1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1920, inv. nr. BE/SAO/SAR012/1920.
- Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1922, A. 1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1922, inv. nr. BE/SAO/SAR012/1922.
- Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1923, A. 1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1923, inv. nr. BE/SAO/SAR012/1923.
- Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1925, A. 1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1925, inv. nr. BE/SAO/SAR012/1925.
- Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1927, A. 1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1927, inv. nr. BE/SAO/SAR012/1927.
- Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1928, A. 1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1928, inv. nr. BE/SAO/SAR012/1928.
- Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1929, A. 1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1929, inv. nr. BE/SAO/SAR012/1929.

- Gemeentebld, notulen van de gemeenteraad, 1930, A. 1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebld 1930, inv. nr. BE/SAO/SAR012/1930.
- Gemeentebld, notulen van de gemeenteraad, 1931, A. 1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebld 1931, inv. nr. BE/SAO/SAR012/1931.
- Gemeentebld, notulen van de gemeenteraad, 1932, A. 1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebld 1932, inv. nr. BE/SAO/SAR012/1932.
- Gemeentebld, notulen van de gemeenteraad, 1933, A. 1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebld 1933, inv. nr. BE/SAO/SAR012/1933.
- Gemeentebld, notulen van de gemeenteraad, 1937, A. 1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebld 1937, inv. nr. BE/SAO/SAR012/1937.
- Gemeentebld, notulen van de gemeenteraad, 1938, A. 1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebld 1938, inv. nr. BE/SAO/SAR012/1938.
- Gemeentebld, notulen van de gemeenteraad, 1939, A. 1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebld 1939, inv. nr. BE/SAO/SAR012/1939.

B. Kranten

- De Duinengalm (5 augustus 1932), <http://god.biboostende.be/> (geraadpleegd op 15 december 2013).
- De Duinengalm (27 mei 1938), <http://god.biboostende.be/> (geraadpleegd op 3 december 2013).
- De Duinengalm (23 september 1938), <http://god.biboostende.be/> (geraadpleegd op 18 november 2013).
- De Duinengalm (30 december 1938), <http://god.biboostende.be/> (geraadpleegd op 13 november 2013).
- De Duinengalm (2 juni 1939), <http://god.biboostende.be/> (geraadpleegd op 2 december 2013).
- De Duinengalm (9 juni 1939), <http://god.biboostende.be/> (geraadpleegd op 2 december 2013).
- De Gazet van Oostende (12 mei 1933), <http://god.biboostende.be/> (geraadpleegd op 1 december 2013).
- De Gazet van Oostende (30 juni 1933), <http://god.biboostende.be/> (geraadpleegd op 1 december 2013).
- De Zeewacht (29 juni 1935), <http://god.biboostende.be/> (geraadpleegd op 1 november 2013).

C. Overige gedrukte bronnen

Granville, A.B., *The spas of England and principal sea-bathing places* (London 1841), <https://archive.org/details/spasenglandandp02grangoog>, geraadpleegd op 15 november 2013.

Oostende, koningin der badsteden: portiek der solarium (1938 of 1939), Bewaarfonds Ostendiana, inv. nr. O 305 15.

Oostende België, de koningin der badsteden, kuurcentrum, zomerverblijf van de Koninklijke familie, thermenpaleis, frontuistapjes (s.a.), Bewaarfonds Ostendiana, inv. nr. OS1574728.

Oostende België, koningin der badsteden, zomerverblijf van de Koninklijke familie, thermale badinrichting, thermenpaleis, minerale bronnen, frontuistapjes, seizoen mei-october (s.a.), Bewaarfonds Ostendiana, inv. nr. O 305 27.

Ostend Belgium: summer residence of the Belgian royal family, the queen of watering places, centre for thermal cures,... (1937), Bewaarfonds Ostendiana, inv. nr. O 393 8.

Literatuurlijst

Benoit, R. en J. Geuens, *Palais des thermes. Het Badenpaleis* (Oostende 2007).

- Borsay, P. en J. K. Walton (red.), *Resorts and ports: European seaside towns since 1700* (Bristol en Buffalo 2011).
- Bourdieu, P., 'Distinction. A social critique of the judgement of taste', in: Inklaar, F., *cursus Volop vertier! Vrije tijd en stedelijke cultuur 1870-2010, deel 3: Theoretische artikelen* (Heerlen 2012) 31-43.
- Constandt, M., *Een eeuw vakantie, 100 jaar toerisme in West-Vlaanderen* (Tielt 1986).
- Deneckere, G., *1900: België op het breukvlak van twee eeuwen* (Tielt 2006).
- De Pater B. en T. Sintobin (red.), *Koninginnen aan de Noordzee. Scheveningen, Oostende en de opkomst van de badcultuur rond 1900* (Hilversum 2013).
- François, L., J. Dreesen, D. Farasyn e.a., *Bibliografie van de geschiedenis van Oostende* (Oostende 2000).
- Furnée, J. H., *Plaatsen van beschaafd vertier. Standsbesef en Stad van weelde: stedelijke cultuur in Den Haag, 1850-1890* (Amsterdam 2012).
- Gobyn, R. (red.), *Te kust en te kuur. Badplaatsen en kuuroorden in België, 16de – 20ste eeuw* (Brussel 1987).
- Horwood, C., '“Girls Who Arouse Dangerous Passions”: women and bathing, 1900–39', *Women's History Review* Vol. 9, nr. 4 (2000) 653-673.
- Hostyn, N., 'Oostende architectural: vanaf het begin van de kuurstad tot het Thermenhotel', *Vlaanderen. Jaargang 50* (2001) 142-151.
- Jonckheere, Karel, *Poëtische inventaris* (Amsterdam en Brussel 1972).
- Maurice en Robert Antony, *ooggetuigen* (Oostende 1998).
- Scheerlinck, K., *Afficheskunst aan zee, 1887-1970. Een eeuw Belgische kustaffiches* (Brugge 2003).
- Terret, T. B. Beunard, D. Vailleau, 'Pratiques et espaces balnéaires au XIXe siècle. Approche comparée de 3 sites: Ostende, Marseille, La Rochelle' in: *Ethnologie Française*, Vol. 26, nr. 3 (juli-september 1996) 390-405.
- Walton, J. K., *Histories of tourism: representation, identity and conflict* (Manchester en New York 2000).
- Walton, J. K., *The British seaside: holidays and resorts in the twentieth century* (Manchester en New York 2000).
- Walton, J. K., 'The Demand for Working-Class Seaside Holidays in Victorian England' in: *The Economic History Review, New Series*, Vol. 34, nr. 2 (februari 2008) 249-269.
- Walton, J. K., 'Seaside tourism in Europe: Business, urban and comparative history', *Business history*, Vol. 53, nr. 6 (oktober 2011) 900-916.
- Walton, J. K., *The English seaside resort. A social history, 1750-1914* (Leicester 1983).

Verantwoording illustraties

Afb. 1: Foto uit toeristische brochure: Ostend Belgium: summer residence of the Belgian royal family, the queen of watering places, centre for thermal cures, (1937), Bewaarfonds Ostendiana, inv. nr. O 393 8.

Afb. 2: Publiciteitsaffiches uit: Scheerlinck, K., *Afficheskunst aan zee, 1887-1970. Een eeuw Belgische kustaffiches* (Brugge 2003) 100.

Afb. 3: Foto uit toeristische brochure: Oostende, koningin der badsteden: portiek der solarium (1938 of 1939), Bewaarfonds Ostendiana, inv. nr. O 305 15.

Afb. 4: Tabel uit: Gemeentebblad, notulen van de gemeenteraad, 1937, A. 1 Stad Oostende (1794-1940), Gemeentebblad 1937, inv. nr. BE/SAO/SAR012/1937, f. 53.